

ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ของชุมชนใกล้กองขยะชานเมือง

Spatial inequality of Community near Suburban Garbage Dump

วัชรีย์ บุญวิทยา¹ และกังสดาล เชาว์วัฒนกุล²

Watcharee Boonwittaya and Kangsadan Chaowatthanakun

Received: September 06, 2021

Revised: October 04, 2021

Accepted: October 07, 2021

DOI: 10.14456/jra.2022.45

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการศึกษาแบบเฉพาะกรณีครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ของคนในชุมชนใกล้กองขยะชานเมือง รวมถึงการต่อสู้ ต่อรอง และการปรับตัว โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากคนในชุมชนใกล้กองขยะ 3 พื้นที่ คือ ชุมชนใกล้กองขยะหนองแขม ชุมชนใกล้กองขยะอ่อนนุช และชุมชนใกล้กองขยะสายไหม รวม 30 คน และเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่กรุงเทพมหานคร อีก 6 คน รวม 36 คน ด้วยวิธีการสัมภาษณ์อย่างแบบเฉพาะเจาะจง โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม นอกจากนี้ยังเก็บรวบรวมข้อมูลจากนโยบาย กฎหมาย และกฎระเบียบที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการขยะของกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัย พบว่า ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ของคนในชุมชนใกล้กองขยะเกิดจากความเป็นเมือง และนโยบายการจัดระเบียบเมืองที่ผลักดันให้คนจนเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครและคนที่อพยพมาจากชนบทต้องเคลื่อนย้ายออกจากศูนย์กลางเมืองสู่ชานเมืองและต้องอาศัยอยู่ใกล้กองขยะที่มีสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม โดยคนในชุมชนมีการต่อสู้ ต่อรอง และปรับตัวในด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) การเป็นแรงงานนอกระบบที่ทำงานเลี้ยงชีพด้วยตนเองโดยไม่เป็นภาระกับรัฐ 2) ด้านสิทธิบนพื้นที่และสภาพที่อยู่อาศัย ซึ่งมีทั้งการดิ้นรนต่อสู้ด้วยตนเองและการต่อรองเพื่อให้ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ และ 3) ความสัมพันธ์ของผู้คนบนพื้นที่ที่เกิดจากอยู่อาศัยในพื้นที่มาเป็นเวลานานจนกลายเป็นความผูกพันระหว่างผู้คนและระหว่างผู้คนกับพื้นที่ โดยรัฐควรมีมาตรการจัดหาพื้นที่อยู่อาศัยที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการจัดระเบียบเมืองและผู้ที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนใกล้กองขยะที่ต้องการย้ายไปอยู่พื้นที่อื่น นอกจากนี้ควรมีกฎหมายสิ่งแวดล้อม

¹⁻² ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์; Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University
Corresponding author, e-mail: fsocwrb@ku.ac.th, Tel. 082-6242669

เฉพาะสำหรับพื้นที่กองขยะและเตาเผาขยะ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสิทธิที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีในเมือง

คำสำคัญ: ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่, ความเป็นเมือง, ชานเมือง, ชุมชนใกล้กองขยะ

Abstract

The objectives of this research article were to study the spatial inequality of inequality of people in communities near suburban garbage dumps including fighting, negotiating, and adapting. It was a qualitative research using a case study. Data were collected from 30 people in communities near the garbage dump in 3 areas, namely communities near the Nong Khaem garbage dump; communities near the on Nut garbage dump and communities near the Sai Mai garbage dump, and from 6 Bangkok officials, a total of 36 people, by using purposive sampling. In-depth interviews with non-participant observations were used. It also collected information from the policies, laws and regulations related to waste management of Bangkok. the results showed that the spatial inequality of people in communities near garbage dumps stemmed from urbanization and city organization policies that pushed the traditional urban poor living in Bangkok and rural immigrants to move from the city center to the suburbs and having to live near garbage dumps where the environment was not suitable. People in the community had fights, negotiations and adaptations in various fields, namely 1) being an informal worker working on their own without burdening the state; 2) in terms of rights on land and living conditions, there was both struggle on its own and negotiation for state aid; and 3) the relationship of the people in the area that was born from the long-lived in the area to become the bond among people and between people and space. The state should have measures to provide living spaces with a suitable environment for people affected by the city organization policies and those who lived in communities near garbage dumps, wished to move to other areas. In addition, there should be specific environmental laws for waste dump areas and incinerators to reduce disparities in the right to live in a good urban environment.

Keywords: Spatial Inequality, Urbanization, Suburbs, Communities near Garbage Dumps

บทนำ

ความเป็นเมือง (Urbanization) ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในประเทศกำลังพัฒนา ทำให้มีการเพิ่มขึ้นของความยากจนและความไม่เท่าเทียมกันในสังคมเมือง ทั้งในมิติของเศรษฐกิจ การศึกษา และสุขภาพ โดยในปัจจุบันมีความพยายามขยายขอบเขตการศึกษาเรื่องความยากจนในเมืองไปสู่ประเด็นความยากจนในเชิงพื้นที่ ซึ่งมีความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นที่ จนนำมาสู่ความสนใจในปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ (Spatial Inequality) ของเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทางกายภาพที่ส่งผลต่อโอกาสในการเข้าถึงการบริการขั้นพื้นฐานและโอกาสในการทำงาน ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาพื้นที่เมืองตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้มีการกีดกันและทำลายโอกาสในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์พื้นที่ทางกายภาพของเมืองระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านรูปแบบของที่อยู่อาศัยในเมือง (Ursula Grant, 2010) ที่มีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่แตกต่างกัน โดยมีนโยบายรัฐและทุนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดว่าใครควรจะอยู่ในศูนย์กลางเมืองต่อไป และใครควรจะเคลื่อนย้ายออกไปอยู่พื้นที่ชานเมือง ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่เป็นชีวิตของคนเมือง ซึ่งส่งผลกระทบต่อนโยบายของเมือง โดยเฉพาะในเมืองขนาดใหญ่ที่มีความแตกต่างหลากหลายภายในเมือง (Gautam Bhan and Arindam Jana, 2015)

ปัจจุบันชุมชนใกล้กองขยะชานเมืองกรุงเทพมหานครเป็นที่อยู่อาศัยของคนจนเมืองกลุ่มหนึ่งที่เคยอาศัยแทรกตัวอยู่ตามย่านใจกลางเมืองมาก่อน ในลักษณะของการบุกรุกพื้นที่สาธารณะ เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งทำมาหากิน ทำให้สะดวกและลดค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ต่อมาเมื่อรัฐมีนโยบายจัดระเบียบเมือง คนกลุ่มนี้จึงเคลื่อนย้ายออกจากศูนย์กลางเมืองสู่พื้นที่ชานเมืองด้วยความมุ่งหวังที่จะมีที่พักอาศัยและไขว่คว้าหาโอกาสในการหาเลี้ยงชีพจากทรัพยากรที่มีอยู่ด้วยตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่สามารถแสวงหาได้จากศูนย์กลางเมือง พื้นที่ชานเมืองใกล้กองขยะแม้จะมีสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม แต่ก็ยังคงมีที่ว่างพอสำหรับการตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ไม่เป็นที่ต้องการของคนที่มีโอกาสในชีวิตที่ดีกว่า ประกอบกับมีขยะเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน แม้ว่าปัจจุบันกรุงเทพมหานครจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารจัดการขยะ โดยเปิดโอกาสให้เอกชนเป็นเจ้าของสัมปทานกองขยะ ซึ่งเป็นไปตามข้อกำหนดในพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2550 และพระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560 ทำให้คนในชุมชนใกล้กองขยะไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรขยะได้อย่างอิสระเหมือนในอดีต แต่อย่างไรก็ตามคนในชุมชนส่วนหนึ่งก็ยังคงอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่อไปท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม

นโยบายสาธารณะเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะในพื้นที่เมืองมหานครที่มีความสลับซับซ้อนของระบบเศรษฐกิจและสังคมที่โยงใยกัน เมื่อมีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ใด ๆ เกิดขึ้นย่อมต้องสร้างผลกระทบในวงกว้าง เนื่องจากโครงการฯ เหล่านี้ได้เข้าไปเปลี่ยนรูปความสัมพันธ์ของผู้คนกับพื้นที่ที่มีอยู่เดิมให้เกิดการปรับตัว (ณัฐภูมิ อัสวโกวิทวงศ์ และคณะ, 2561) การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนใกล้กองขยะชานเมือง จึงสะท้อนถึงการดิ้นรนต่อสู้ของคนจน

เมืองกลุ่มหนึ่งที่ต้องการแสวงหาโอกาสในชีวิต ท่ามกลางความไม่เท่าเทียมกันเชิงพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับมิติทางกายภาพและมิติของความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในเมืองที่มีโอกาสในชีวิตไม่เท่าเทียมกัน จากปรากฏการณ์ดังกล่าวนำมาสู่ความสนใจและประเด็นคำถามวิจัยว่า ความเป็นเมืองและนโยบายการจัดระเบียบเมืองสร้างความไม่เท่าเทียมกันเชิงพื้นที่ให้กับคนในชุมชนใกล้กองขยะอย่างไร โอกาสในอาชีพและสภาพที่อยู่อาศัยของคนในชุมชนใกล้กองขยะมีลักษณะอย่างไร พวกเขา มีการต่อสู้ ต่อรอง และปรับตัวอย่างไร เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาถึงความไม่เท่าเทียมกันเชิงพื้นที่ของคนในชุมชนใกล้กองขยะชานเมือง
2. เพื่อศึกษาถึงการต่อสู้ การต่อรอง และการปรับตัวของคนในชุมชนใกล้กองขยะชานเมือง

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เลือกพื้นที่ศึกษาและผู้ใช้ข้อมูลแบบเจาะจง ด้วยวิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) โดยกำหนดพื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนใกล้กองขยะของกรุงเทพมหานคร 3 พื้นที่ ได้แก่ ชุมชนใกล้กองขยะหนองแขม ชุมชนใกล้กองขยะอ่อนนุช และชุมชนใกล้กองขยะสายไหม ในส่วนของผู้ใช้ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 คนในชุมชนใกล้กองขยะทั้ง 3 พื้นที่ พื้นที่ละ 10 คน รวม 30 คน ส่วนกลุ่มที่ 2 เป็นเจ้าหน้าที่ของกรุงเทพมหานคร 6 คน รวมผู้ใช้ข้อมูลทั้งหมด 36 คน โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ในคำถามเกี่ยวกับการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนใกล้กองขยะ ลักษณะอาชีพ ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน สภาพแวดล้อม การต่อสู้ ต่อรอง และการปรับตัว รวมถึงการสังเกตสภาพแวดล้อมของชุมชน สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน อารมณ์ของผู้ให้ข้อมูลเมื่อบอกเล่าถึงเรื่องราวต่าง ๆ ในระหว่างการให้สัมภาษณ์ นอกจากนี้ยังมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ (Documentary Research) ได้แก่ กฎหมาย นโยบายและกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการขยะของกรุงเทพมหานคร

หลังจากนั้นข้อมูลทั้งหมดจะถูกนำมาจัดประเภทและนำมาวิเคราะห์ โดยเริ่มจากการจัดระเบียบข้อมูล (Data Organization) และแบ่งข้อมูลเป็นกลุ่มตามประเด็นการศึกษา โดยพยายามเชื่อมโยงข้อมูลเข้าด้วยกันและเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิด เพื่อตีความและตรวจสอบว่าคำอธิบายที่เกิดขึ้นเป็นไปตามกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัยหรือไม่ก่อนนำเสนอหรือแสดงข้อมูล (Data Display) โดยข้อมูลที่ได้รับการสัมภาษณ์จะถูกวิเคราะห์แยกตามพื้นที่ หลังจากนั้นข้อมูลจะถูกนำมาวิเคราะห์ร่วมกันทั้ง 3 พื้นที่เพื่อสะท้อนแบบแผนร่วมของปรากฏการณ์ที่ศึกษา นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารตามประเภทของเอกสาร เพื่อหาความเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในขั้นตอนสุดท้ายข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกต

และจากเอกสารจะถูกนำมาวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่ค้นพบจากการวิจัยในครั้งนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ที่เกิดจากความเป็นเมืองและนโยบายการจัดระเบียบเมืองพบว่า ความเป็นเมืองและนโยบายการจัดระเบียบเมืองสร้างความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ให้กับคนในชุมชนใกล้เคียงชยะ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่หนึ่ง เป็นความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ที่เกิดจากการถูกผลักดันให้ต้องเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ศูนย์กลางเมืองสู่ชานเมือง และลักษณะที่สอง เป็นความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ที่เกิดจากการอยู่อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงชยะ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมสำหรับการเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

1.1 การเคลื่อนย้ายออกจากพื้นที่ศูนย์กลางเมืองสู่ชานเมือง

เดิมกรุงเทพมหานครมีพื้นที่กองชยะและแหล่งกำจัดมูลฝอยขนาดใหญ่อยู่ในเขตดินแดง ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของเมือง ทำให้พื้นที่กองชยะในเขตดินแดงอยู่ใกล้ชุมชนศูนย์กลางเมืองมากเกินไปและมีขนาดพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการรองรับชยะจากกรุงเทพมหานครที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น กรุงเทพมหานครจึงมีความจำเป็นต้องจัดหาพื้นที่กองชยะแห่งใหม่เพื่อรองรับชยะจากชุมชนด้านทิศตะวันตกและตะวันออกของกรุงเทพมหานคร โดยพื้นที่หนองแขมและอ่อนนุชเป็นพื้นที่ที่ถูกเลือกในขณะนั้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ชนบทและอยู่ห่างไกลจากชุมชนศูนย์กลางเมือง เมื่อกรุงเทพมหานครมีนโยบายย้ายกองชยะออกไปอยู่ชานเมือง ทำให้ชาวบ้านที่เคยหาเลี้ยงชีพด้วยการเก็บชยะจากกองชยะดินแดงจำเป็นต้องย้ายตามกองชยะออกไป เพื่อใช้ประโยชน์จากกองชยะในการสร้างรายได้ต่อไป กองชยะชานเมืองทั้งในพื้นที่อ่อนนุชและหนองแขมจึงเป็นทรัพยากรที่ดึงดูดคนจนเมืองกลุ่มหนึ่งให้เคลื่อนย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานใกล้เคียงชยะ เพื่อความสะดวกในการคัดแยกและนำชยะไปขาย เมื่อปริมาณชยะมีมากขึ้นจนทำให้มีรายได้เพียงพอสำหรับการดำรงชีพในเมือง จึงมีการชักชวนญาติพี่น้องและคนรู้จักทั้งจากในเมืองและชนบทให้เข้ามาอยู่ในชุมชน ทำให้ชุมชนรอบกองชยะมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในเวลาต่อมา

นอกจากนี้บางส่วนของคนในชุมชนใกล้เคียงชยะอ่อนนุชเป็นกลุ่มคนที่เคยอาศัยอยู่ใต้สะพานในเมืองมาก่อน เช่น ชุมชนใต้สะพานแยกบางกะปิ ชุมชนใต้สะพานศรีนครินทร์ ชุมชนใต้สะพานพระรามเก้า และชุมชนใต้สะพานนาหน้าเหนือและมักกะสัน เป็นต้น ต่อมาในยุคที่มีนโยบายการจัดระเบียบเมืองและปรับภูมิทัศน์ใต้สะพาน คนกลุ่มนี้บางส่วนได้อพยพย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนใกล้เคียงชยะอ่อนนุช เช่นเดียวกับบางชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงชยะสายไหมในปัจจุบัน ซึ่งเดิมเคยอาศัยอยู่ในชุมชนย่านรัชดามาก่อน แต่ภายหลังรัฐมีนโยบายจัดระเบียบเมือง ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงรวมตัวกันหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ โดยพื้นที่ที่ถูกเลือก คือ บริเวณซอยสุขาภิบาล 39 ใกล้ศูนย์กำจัดมูลฝอยท่าแร้ง เขตสายไหม ด้วยเหตุผลในเรื่องของพื้นที่ที่มีขนาดเพียงพอสำหรับรองรับครัวเรือนในชุมชนได้ทั้งหมดและมีราคาไม่แพง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้เคียงชยะ จึงไม่เป็นที่ต้องการของคนที่มีทางเลือกในชีวิตที่ดีกว่า

1.2 การอยู่อาศัยในพื้นที่ที่ต้องรับภาระทางสิ่งแวดล้อมจากกองขยะ

พื้นที่กองขยะเป็นพื้นที่ที่กรุงเทพมหานครนำขยะจากส่วนต่าง ๆ ของเมืองมาเทกองรวมกันเพื่อรอนำไปกำจัดด้วยวิธีฝังกลบในจังหวัดใกล้เคียง ปริมาณขยะจำนวนมากที่สะสมทับถมรวมกันส่งกลิ่นเหม็นรบกวนผู้ที่พักอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียง โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่มีฝนตก ความชื้นจะทำให้กองขยะส่งกลิ่นเหม็นรุนแรงมากขึ้น โดยปัจจุบันกรุงเทพมหานครมีการนำเทคโนโลยีเตาเผาขยะมาใช้ในการกำจัดขยะในพื้นที่กองขยะหนองแขมและอ่อนนุช เพื่อทดแทนและลดปริมาณขยะที่ต้องนำไปฝังกลบในจังหวัดใกล้เคียง ทำให้ชุมชนใกล้กองขยะทั้งสองพื้นที่ต้องรับภาระทางสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทั้งกลิ่นที่มาจากกองขยะเดิมและกลิ่นควันจากเตาเผาขยะในช่วงที่เปิดดำเนินการ โดยกลิ่นจากเตาเผาขยะจะส่งกลิ่นเหม็นเหมือนสารเคมี ทำให้รู้สึกแสบจมูก และมีเขม่าควันสีดำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน เช่น ไม่สามารถนำน้ำฝนมาใช้ในการอุปโภคและบริโภคได้เหมือนในอดีต ต้องใส่หน้ากากอนามัยระหว่างที่ออกมาทำกิจกรรมภายนอกบ้าน ในขณะที่บางครอบครัวจำเป็นต้องให้เด็กและคนชราออกไปอยู่อาศัยในพื้นที่อื่น นอกจากนี้ยังพบว่าในระหว่างขนถ่ายขยะมักมีเศษขยะร่วงหล่นลงบนพื้นถนน ทำให้ถนนลื่นสกปรก และส่งกลิ่นเหม็นตลอดแนวเส้นทางก่อนถึงพื้นที่กองขยะ ผลกระทบจึงขยายออกไปตามแนวเส้นทางที่เข้าสู่พื้นที่กองขยะ ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครมีนโยบายให้ลำเลียงขยะไปยังพื้นที่ฝังกลบให้เร็วที่สุด เพื่อลดปัญหาเรื่องกลิ่นจากกองขยะที่พักคอยระหว่างรอการกำจัด และพยายามควบคุมการใช้เทคโนโลยีเตาเผาขยะให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมต่อผู้ที่พักอาศัยอยู่ใกล้พื้นที่กองขยะ

2. การต่อสู้ การต่อรอง และการปรับตัว พบว่า

2.1 แรงงานนอกระบบ

ในยุคเริ่มต้นคนในชุมชนมีทั้งคนจนเมืองดั้งเดิมและคนที่อพยพมาจากชนบทตามการชักชวนของญาติพี่น้องและคนรู้จัก เมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองก็ขาดโอกาสในการประกอบอาชีพ เนื่องจากไม่มีวุฒิการศึกษาและทักษะทางวิชาชีพที่จะเข้าทำงานในระบบอย่างเป็นทางการ พื้นที่กองขยะจึงกลายเป็นทรัพยากรที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาใช้ประโยชน์ด้วยการเปลี่ยนสิ่งของที่ไร้ค่าและน่ารังเกียจในสายตาของคนอื่นให้กลายเป็นรายได้ในการหาเลี้ยงตนเองและครอบครัว กองขยะเปรียบเสมือนทรัพยากรที่ไม่มีต้นทุนที่เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระตามกำลังความสามารถตนเอง เปรียบเสมือนทรัพยากรธรรมชาติในชนบทที่เปิดโอกาสให้ทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ คนในชุมชนจึงกลายเป็นแรงงานนอกระบบที่ทำงานเลี้ยงชีพด้วยตนเอง (Self-Employment) ในภาคเศรษฐกิจนอกระบบที่ไม่มีการจัดระเบียบ ไม่มีรายได้ขั้นต่ำที่แน่นอน ไม่มีสวัสดิการและการคุ้มครองจากรัฐ บางคนเข้ามายึดครองพื้นที่และหาเลี้ยงชีพจากกองขยะอย่างถาวร บางคนเดินทางเข้ามาเพียงชั่วคราวเพื่อรอโอกาสการทำงานที่ดีกว่าในเมือง บางคนแม้ได้งานทำที่ดีกว่าในเมืองแต่ก็ยังคงอาศัยพักผ่อนหลั่นนอนในชุมชนต่อไป ด้วยเงื่อนไขในเรื่องของค่าที่พักที่ถูกกว่าและความผูกพันที่เกิดขึ้นกับผู้คนบนพื้นที่ เมื่อมีคนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่มากขึ้นจนกลายเป็นชุมชนที่สมาชิกมีความต้องการบริโภคสินค้าและบริการต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน ทำให้คน

ในชุมชนบางส่วนผันตัวเองจากการเก็บขยะขายไปเปิดร้านขายของชำ ร้านตัดผม มอเตอร์ไซด์รับจ้าง และสถานรับเลี้ยงเด็ก ในขณะที่บางส่วนก็ย้ายมาจากชุมชนอื่นเพื่อเข้ามาค้าขายในชุมชนเป็นแรงงานนอกระบบที่ดิ้นรนทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ประกอบกับหลายสิบปีที่ผ่านมากรุงเทพมหานครมีนโยบายให้เอกชนเข้ามาเป็นเจ้าของสัมปทานกองขยะและมีการปิดล้อมพื้นที่กองขยะ ทำให้คนในชุมชนไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากกองขยะได้อีกต่อไป จึงเปลี่ยนมาประกอบอาชีพบริการมากขึ้น บางส่วนไปเป็นแรงงานรับจ้างคัดแยกขยะให้กับบริษัทเอกชนเจ้าของสัมปทานกองขยะ มีทั้งที่เป็นแรงงานในระบบและแรงงานนอกระบบ สะท้อนให้เห็นว่าแม้เงื่อนไขในการใช้ประโยชน์จากกองขยะเปลี่ยนไปแต่คนชุมชนส่วนหนึ่งก็ยังคงเป็นแรงงานนอกระบบเช่นเดิม พื้นที่ในชุมชนจึงเป็นพื้นที่ของการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าโดยมีกำไรเพียงเล็กน้อยระหว่างคนจนด้วยกัน

2.2 สิทธิบนพื้นที่และสภาพที่อยู่อาศัย

คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ใกล้พื้นที่กองขยะในยุคแรกส่วนใหญ่เข้ามาอยู่โดยการบุกรุกที่ดินที่เป็นพื้นที่ว่างใกล้กองขยะ เพื่อความสะดวกในการคัดแยกขยะ โดยชาวบ้านไม่ทราบว่าที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของใคร แต่จำเป็นต้องบุกรุกเพราะไม่มีรายได้มากพอสำหรับเช่าบ้านหรือซื้อบ้านเพื่ออยู่อาศัย ในช่วงแรกสภาพของที่พักอาศัยมีลักษณะเป็นเพิงพักชั่วคราว ไม่มั่นคงถาวร มีสภาพเสื่อมโทรมด้วยตัวของที่อยู่อาศัยเองและสภาพแวดล้อมโดยรอบที่เป็นกองขยะ เนื่องจากไม่มีรายได้มากพอที่จะปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้ถูกสุขลักษณะ ประกอบกับการเป็นพื้นที่บุกรุก ทำให้มีความเสี่ยงที่จะถูกไล่ที่จากเจ้าของที่ดิน ทำให้ถูกมองจากสังคมภายนอกว่ามีสภาพความเป็นอยู่แบบชุมชนแออัดหรือแหล่งเสื่อมโทรม เป็นที่อยู่อาศัยของคนเร่ร่อน นำไปสู่การสร้างภาพประทับใจให้กับชุมชนใกล้เคียงว่าเป็น “สลัม” เป็นภาพที่คนในชุมชนในอดีตรับรู้และยอมรับ ปัจจุบันชุมชนใกล้เคียงกองขยะยังคงมีการบุกรุกที่ดินเพื่ออยู่อาศัย โดยชุมชนบุกรุกบางพื้นที่มีอาณาเขตติดกับพื้นที่กองขยะมากกว่าชุมชนที่เช่าที่ดินและชุมชนที่เป็นเจ้าของที่ดิน ชุมชนบุกรุกในปัจจุบันมีการสร้างบ้านเรือนทั้งแบบเพิงพักชั่วคราวและที่พักอาศัยแบบถาวร เกือบทั้งหมดเป็นกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับกองขยะและเป็นผู้ที่มีรายได้น้อย มีทั้งคนที่อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน และคนที่เพิ่งเข้ามาอยู่อาศัยได้ไม่นาน โดยเฉพาะในพื้นที่กองขยะสายใหม่ มีลักษณะทางกายภาพที่เอื้อต่อการบุกรุก จึงยังคงมีสภาพของเพิงพักอาศัยใกล้กองขยะให้พบเห็นอยู่บ้าง

นอกจากการบุกรุกที่ดินแล้ว ยังมีคนในชุมชนบางส่วนเช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านพักอาศัย ส่วนใหญ่เป็นที่ดินของเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่รายเดียว แล้วนำที่ดินมาแบ่งเป็นแปลงเล็ก ๆ ให้ผู้เช่าปลูกที่อยู่อาศัยกันเอง ในขณะที่บางส่วนก็เช่าบ้าน มีทั้งบ้านเช่าที่เป็นของเจ้าของรายเดียวและรายย่อย เจ้าของบ้านเช่าบางรายเคยอาศัยอยู่ในชุมชนมาก่อน แต่ภายหลังย้ายออกไปอยู่ที่อื่นจึงปล่อยให้คนในชุมชนเช่าแทน นอกจากนี้ยังมีการเช่าที่ดินผ่านสหกรณ์ ภายใต้โครงการบ้านมั่นคงของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ชาวบ้านจะซื้อที่ดินในนามสหกรณ์ หลังจากนั้นสหกรณ์ก็จะออกทุนให้ปลูกบ้าน เพราะฉะนั้นทุกคนที่ซื้อบ้านก็จะผ่อนกับสหกรณ์ ถ้าผ่อนหมดบ้านก็เป็นของผู้ซื้อ แต่กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของสหกรณ์ที่ทุกคนเป็นสมาชิกร่วมกัน การดำเนินการเกี่ยวกับที่ดินจะทำผ่านสหกรณ์ ทุกคนจึงมีส่วนร่วมที่จะรักษาที่ดินเอาไว้ เช่น บาง

ชุมชนใกล้กองขยะสายไหม เป็นชุมชนภายใต้โครงการบ้านมั่นคง โดยก่อตั้งขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2546 จากการรวมตัวของชาวบ้านผู้มีรายได้น้อยซึ่งเดิมอาศัยอยู่บริเวณชุมชนย่านรัชดา จำนวน 88 ครัวเรือน แต่ภายหลังถูกไล่รื้อที่อยู่อาศัย ตัวแทนของสมาชิกชุมชนจึงมองหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ซึ่งพื้นที่ใกล้กองขยะในเขตสายไหมเป็นพื้นที่ที่ถูกเลือกด้วยเหตุผลในเรื่องของราคาที่ดินที่ถูกกว่าพื้นที่อื่น ๆ ประกอบกับยังไม่มีผู้จับจอง และมีขนาดพื้นที่เพียงพอสำหรับทุกครอบครัวที่ย้ายมาด้วยกัน ปัจจุบันชาวบ้านยังคงผ่อนค่าบ้านและที่ดินกับสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นเพื่อที่อยู่อาศัย โดยได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) สหพันธ์พัฒนาองค์กรชุมชน (สอช.) และสำนักงานเขตสายไหม หากผ่อนค่าบ้านและที่ดินหมดก็จะสามารถแยกโฉนดที่ดินเป็นรายบุคคลได้ เช่นเดียวกับบางชุมชนใกล้กองขยะอ่อนนุช เดิมเป็นชุมชนที่เคยอยู่อาศัยใต้สะพานหลายแห่งในเมืองมาก่อน ต่อมาในยุคที่มีนโยบายการจัดระเบียบเมืองและปรับภูมิทัศน์ใต้สะพาน รัฐได้มอบสิทธิให้การเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดูแลจัดหาที่ดินให้ชาวบ้านเช่าเป็นรายเดือน ๆ ละ 50 บาทต่อแปลง ทำสัญญาระยะยาว 30 ปี ด้วยราคาค่าเช่าที่ดินที่ไม่แพงและอยู่ใกล้แหล่งทำมาหากิน ชาวบ้านส่วนใหญ่พอใจกับการอยู่อาศัยในชุมชนแห่งนี้ นอกจากนี้ในปัจจุบันมีบางชุมชนที่มีคนเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินในพื้นที่เป็นระยะเวลายาวนานจนทำให้สามารถเก็บสะสมเงินได้มากพอ และมองเห็นโอกาสในการทำมาหากินในพื้นที่ หลายคนจึงมองหาซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง โดยส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อาศัยในพื้นที่มาเป็นเวลานานกว่า 30 ปี

2.3 ความสัมพันธ์ของคนบนพื้นที่

คนในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบชุมชนเพื่อนบ้าน คือ เป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่แห่งหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง ลักษณะเฉพาะนี้เป็นลักษณะทางกายภาพและลักษณะทางสังคมของผู้อยู่อาศัยที่แตกต่างจากชุมชนอื่น กล่าวคือ เป็นพื้นที่มีผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกัน มีอาณาบริเวณที่ชัดเจน มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกองขยะร่วมกัน มีการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันร่วมกัน และเป็นชุมชนที่มีผู้อยู่อาศัยมาเป็นเวลานานมากกว่าชั่วอายุคน จนทำให้เกิดการพัฒนาลักษณะร่วมกันทางวัฒนธรรมขึ้นมาที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชน เช่น เป็นที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้น้อย เป็นแหล่งเสื่อมโทรม บางครั้งอาจถูกมองว่าเป็นแหล่งอาชญากรรม คนในชุมชนมีการปฏิสัมพันธ์กันแบบใกล้ชิดเหมือนสังคมในชนบท เนื่องจากบางส่วนย้ายมาจากที่เดียวกัน บางส่วนเป็นคนรู้จักที่ชักชวนกันมาจากพื้นที่อื่น บางส่วนเป็นญาติพี่น้องที่ย้ายมาจากต่างจังหวัดด้วยกัน หรือเคยอยู่ด้วยกันมาก่อน หรืออาจเคยผ่านประสบการณ์ชีวิตร่วมกันมา เช่น การร่วมกันต่อสู้จากปัญหาการถูกไล่ที่ จึงทำให้มีความคุ้นเคยกัน ไปมาหาสู่และถามไถ่สารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน จนกลายเป็นความผูกพันและยอมรับซึ่งกันและกัน บางชุมชนมีผู้นำที่มีความเข้มแข็ง สามารถเป็นศูนย์รวมให้คนในชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานระหว่างวิถีชีวิตของคนในชุมชน และความคาดหวังของสังคมภายนอก ความสัมพันธ์ในกลุ่มเพื่อนบ้านและบทบาทของผู้นำมีความสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนท่ามกลางความแปลกแยกและโดดเดี่ยวในเมืองศูนย์กลางอย่าง “กรุงเทพมหานคร” โดยคนในชุมชนมีการช่วยเหลือ

เกื้อหนุนระหว่างเพื่อนบ้านที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ถือเป็นการตอบสนองทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ อารมณ์ และความรู้สึกที่อาจหาไม่ได้จากสังคมใหญ่ในเมือง รวมถึงการรวมกลุ่มกันเพื่อปกป้อง ชุมชนของตนเองจากสังคมภายนอก เช่น การเรียกร้องต่อสู้ในประเด็นผลกระทบที่เกิดจากการ บริหารจัดการขยะของเมืองที่เพิ่มมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ถือเป็น “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่ทำให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้ต่อไป นอกจากนี้ชุมชนเพื่อนบ้านยังมีบทบาทในการ ควบคุมทางสังคม (Social Control) โดยสมาชิกส่วนใหญ่จะพยายามไม่ทำในสิ่งที่คนในชุมชนไม่ ต้องการ โดยอาจจะไม่ได้มีการกำหนดเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็น สิ่งที่คนในชุมชนรับรู้ร่วมกัน เช่น เรื่องยาเสพติด และลักขโมย สิ่งเหล่านี้นอกจากจะทำให้คนใน ชุมชนอยู่ร่วมกันได้แล้ว ยังหมายถึงภาพลักษณ์ของชุมชนที่มีต่อสังคมภายนอกด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ในการพัฒนาระหว่างพื้นที่เมืองและชนบทที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ซึ่งเน้นให้เมืองมีบทบาทในฐานะ แหล่งงานที่สำคัญ และเป็นฐานการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ โดยกำหนดบทบาทเมือง ศูนย์กลางรองให้เชื่อมโยงกับการบริหารทรัพยากรในภูมิภาคนั้น ๆ ก่อให้เกิดเส้นแบ่งที่ไม่สมดุล ระหว่างเมืองกับชนบท (Urban-rural Disparity) (ณัฐฉา อัครโกวิทวงศ์ และจิตติวัฒน์ นนุช, 2560) ความเป็นเมืองจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการอพยพจากชนบทเข้าสู่เมือง ในขณะที่เมืองศูนย์กลาง อย่างกรุงเทพมหานคร แม้ว่าจะมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะดูด ซับแรงงานจำนวนมากที่อพยพเข้ามาจากชนบท คนกลุ่มนี้จึงกลายมาเป็นคนจนเมืองกลุ่มใหม่ที่มี ชะตากรรมร่วมกับคนจนเมืองกลุ่มเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองมาก่อน

การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของชุมชนใกล้กองขยะในเมืองเป็นการสะท้อนถึงความไม่ เท่าเทียมเชิงพื้นที่ทั้งจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศและนโยบายการจัดระเบียบเมือง อย่างในกรณีของการพัฒนาพื้นที่ที่เคยเป็นกองขยะในเขตดินแดงให้เป็นสวนสาธารณะ ซึ่งถือเป็น ทรัพยากรส่วนรวมที่เปิดโอกาสให้คนในเมืองได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน จากนโยบายดังกล่าวทำให้คน จนเมืองกลุ่มหนึ่งถูกกีดกันโอกาสในการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลางเมือง แต่ในขณะเดียวกันก็ เป็นการเปิดโอกาสให้ทุนสามารถพัฒนาพื้นที่โดยรอบให้เป็นพื้นที่เชิงธุรกิจและใช้ประโยชน์ จากสวนสาธารณะที่เป็นทรัพยากรส่วนรวม เช่น การสร้างคอนโดมิเนียมใกล้พื้นที่สวนสาธารณะที่มีภูมิ ทัศน์สวยงาม ทำให้ทุนสามารถเพิ่มมูลค่าของทรัพย์สินส่วนตัวได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ Sridharan Namp (2011) ที่พบว่า นโยบายเสรีนิยมใหม่ทำให้การใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองมีความ ยืดหยุ่นสำหรับทุนเอกชนที่ต้องการพัฒนาที่ดินในเมือง ซึ่งส่งผลต่อความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ใน กระบวนการพัฒนาเมือง นอกจากนี้ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ของชุมชนใกล้กองขยะยังเกิดจากการ อยู่อาศัยในพื้นที่ที่ต้องรับภาระทางสิ่งแวดล้อมจากกองขยะ เนื่องจากขาดโอกาสในการเลือกที่อยู่ อาศัยที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า เมืองสมัยใหม่จึงเป็นการปรากฏตัวขึ้นมาในระดับกายภาพของทุน นิยม (Castells, 1977 อ้างใน William G. Flanagan, 1993) สังคมทุนนิยมจะสร้างสภาพแวดล้อม

ทางกายภาพขึ้นมา ส่วนหนึ่งก็เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการผลิตและการผลิตซ้ำ เป็นกระบวนการที่เต็มไปด้วยความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างชนชั้น (Harvey, 1985 อ้างใน William G. Flanagan, 1993) เมืองจึงเป็นพื้นที่ของการสะสมทุนและการผลิตซ้ำทุน และนำมาสู่ความขัดแย้งทางชนชั้นที่แสดงออกมาในลักษณะของการต่อสู้แข่งขันกันเพื่อให้มีโอกาสเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ต่าง ๆ ของเมือง ผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกลไกทางเศรษฐกิจในการกำหนดราคาที่ดินเพื่อสร้างโอกาสในการใช้ประโยชน์ที่ดินให้กับคนบางกลุ่มและปิดโอกาสการใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับคนบางกลุ่ม พื้นที่เมืองจึงเป็นการประกอบสร้างทางสังคมที่กำหนดการกระทำทางสังคมและชี้นำพฤติกรรม ขอบเขตเชิงพื้นที่ อัตลักษณ์ และความหมายถูกนำมาต่อรองและให้คำจำกัดความ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ทางสังคม ความขัดแย้งทางสังคม และการต่อสู้ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกัน คนจนเมืองต้องยอมรับธรรมชาติเชิงพื้นที่ (Kevin Fox Gotham, 2003) ที่ถูกกำหนดโดยทุนและรัฐ พื้นที่เมืองจึงเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากการผลิตและการผลิตซ้ำของโครงสร้างทางสังคม การกระทำทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อรอง คนจนเมืองมีแนวโน้มที่มีชีวิตอยู่ในย่านที่ด้อยโอกาส มีรายได้เฉลี่ยต่ำ มีการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการ บริการสาธารณะที่มีจำกัด และมีที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตชานเมือง ซึ่งเชื่อมโยงกับโอกาสในการทำงานที่มีจำกัด (Ursula Grant, 2010)

การขาดความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพตามความต้องการของตลาดแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ทำให้ขาดโอกาสในการประกอบอาชีพที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนกลุ่มนี้ถูกผลักออกไปสู่การเป็นแรงงานนอกระบบอย่างไม่มีทางเลือก และจากแรงงานนอกระบบก็นำไปสู่เศรษฐกิจนอกระบบ (The Informal Sector) ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเมืองของเมือง (Urban Political Economy) เป็นเศรษฐกิจในรูปแบบหนึ่งที่สามารถเข้าทำงานได้ง่าย ไม่จำเป็นต้องมีทักษะหรือเงินทุน เป็นการผลิตที่ใช้แรงงานมากและเทคโนโลยีที่ล้าสมัย มีตลาดที่ไม่ได้จัดระเบียบ มีระดับการผลิตและความสามารถในการสะสมทุนต่ำ และไม่ได้รับการคุ้มครองสิทธิในสวัสดิการต่าง ๆ จากรัฐ คนเข้าสู่เศรษฐกิจนอกระบบเพราะไม่มีทางเลือก และเป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนซื้อขายระหว่างคนจน โดยมีกำไรเพียงเล็กน้อย เศรษฐกิจนอกระบบจึงมักถูกนำไปผูกโยงกับวิถีชีวิตในเมืองและความยากจน

การเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คนรอบพื้นที่กองขยะในระยะแรกส่วนใหญ่เป็นลักษณะการเข้าครอบครองที่ดินโดยไม่ถูกกฎหมาย (Squatters) หรือการ “บุกรุก” ทั้งที่ดินของรัฐและเอกชน เนื่องจากไม่มีทางเลือกและจำเป็นต้องเข้าครอบครองพื้นที่ว่างเพื่อลดค่าใช้จ่ายให้มากที่สุดและมีเงินเก็บไว้สำหรับการใช้จ่ายในด้านอื่น ๆ ที่จำเป็น การหาซื้อที่ดินจึงเป็นสิ่งที่เกินกำลังความสามารถในระยะแรก ในขณะที่บางส่วนเมื่ออาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลานานก็เห็นถึงโอกาสในการประกอบอาชีพ จึงเริ่มมองหาบ้านเช่าหรือที่ดินเช่าราคาถูกเพื่อปลูกสร้างที่อยู่อาศัย โดยสภาพบ้านเช่าและบ้านที่ถูกสร้างบนที่ดินเช่ามีลักษณะที่เสื่อมโทรม ทั้งนี้เนื่องจากการไม่ได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์บนที่ดินและตัวบ้าน จึงไม่มีแรงจูงใจในการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยให้มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ในขณะที่บางชุมชนเคยบุกรุกที่ดินที่ไม่ถูกกฎหมายในเมืองมาก่อน เช่น ชุมชนใต้สะพานและชุมชน

บุกรุกพื้นที่สาธารณะในเมือง ซึ่งถูกไล่ที่และต้องย้ายออกมาเป็นชุมชนบุกรุกที่ดินที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมายในพื้นที่แห่งใหม่ใกล้กองขยะในเมือง จึงมีการรวมตัวกันของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการถูกไล่ที่เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับรัฐเพื่อจัดหาที่อยู่อาศัยที่ถูกต้องตามกฎหมาย (Legalization) โดยผ่านองค์กรรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) สหพันธ์พัฒนาองค์กรชุมชน (สอช.) และคณะแห่งชาติ เป็นการสร้างสิทธิที่จะอยู่ในพื้นที่อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ขาดสิทธิบนที่ดินในระดับปัจเจก เนื่องจากที่ดินเป็นกรรมสิทธิของกลุ่มหรือชุมชน ซึ่งถือเป็นการแก้ไข้ปัญหาเพื่อลดทอนความขัดแย้งในเชิงพื้นที่ และลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับขบวนการยึดครองที่ดินที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย (Squatter Movement) ทำให้ขบวนการอ่อนกำลังลง โดยการยอมรับในสิทธิที่จะอยู่ในพื้นที่อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้คนกลุ่มนี้มองไม่เห็นปัญหาในเชิงโครงสร้างของเมืองที่เต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันในหลากหลายมิติ โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำในมิติเศรษฐกิจที่สะท้อนให้เห็นผ่านความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ของเมือง ซึ่งเป็นมิติของความไม่เท่าเทียมในภาพรวมทั้งหมด แต่เพิ่มความสำคัญเมื่อพื้นที่มีความเชื่อมโยงกับมิติทางการเมือง (Anthony J. Venables, 2005)

การเกิดขึ้นของชุมชนใกล้กองขยะในเมืองนอกจากจะเกิดจากการต่อสู้และต่อรองแล้วยังเกิดการปรับตัวไปพร้อม ๆ กันในลักษณะของชุมชนเพื่อนบ้าน (Neighborhood) ที่ถูกพัฒนาขึ้นจนมีลักษณะเฉพาะของตนเองที่เกิดจากความสัมพันธ์ของผู้คนบนพื้นที่กายภาพที่มีการปฏิสังสรรค์กันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน บางส่วนยังยึดโยงกันด้วยความเป็นครอบครัวและเครือญาติ ชุมชนใกล้กองขยะเป็นชุมชนที่มีทั้งขอบเขตเชิงนิเวศ คือ มีลักษณะทางกายภาพที่เกิดจากเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ที่ดิน และเป็นชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกองขยะร่วมกัน แม้ว่าปัจจุบันจะเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรขยะทางอ้อมผ่านการเป็นลูกจ้างให้กับรัฐและทุนที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับกองขยะ นอกจากนี้ชุมชนใกล้กองขยะยังเป็นชุมชนเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะที่คนในชุมชนและนอกชุมชนรับรู้ เช่น ในอดีตถูกมองว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรมและเป็นแหล่งอาชญากรรม แต่ในปัจจุบันชุมชนได้มีการปรับตัวทั้งในส่วนของสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่มีความเป็นระเบียบมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการปรับตัวในเรื่องอาชีพตามรูปแบบการบริหารจัดการขยะที่เปลี่ยนแปลงไปและตามการเจริญเติบโตของชุมชน ทำให้ในปัจจุบันคนในชุมชนมีอาชีพที่หลากหลาย การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนำไปสู่การรับรู้และการสร้างภาพลักษณ์ของชุมชนขึ้นมาใหม่ แต่ในขณะเดียวกันภาพของการบุกรุกและความเสื่อมโทรมก็ยังคงมีให้เห็นในพื้นที่บุกรุกที่อยู่ประชิดติดกับกองขยะ อย่างไรก็ตามการปรับตัวของชุมชนใกล้กองขยะ ซึ่งนำไปสู่การรับรู้ในภาพลักษณ์ใหม่ของชุมชน อาจทำให้มองไม่เห็นความหลากหลายซับซ้อนที่อยู่ในชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการตอกย้ำมุมมองเกี่ยวกับชุมชนคนจนว่าเป็นพื้นที่ที่ไร้ระเบียบ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามค่านิยมและวิถีชีวิตของสังคมกระแสหลัก สอดคล้องกับมุมมองเรื่องการเสียระเบียบ (Disorganization) โดยการตีตราคนจนในด้านไม่ดี การพยายามอธิบายพฤติกรรมที่ไม่ดีในพื้นที่อยู่อาศัยของคนจนที่มีลักษณะของความเป็นสลัม (Kevin Fox

Gotham, 2003) ซึ่งอาจนำไปสู่การอ้างถึงเหตุผลและความจำเป็นในการจัดระเบียบพื้นที่ชุมชนใกล้กองขยะในเมืองต่อไปในอนาคต ตามการขยายตัวและการเจริญเติบโตด้านเศรษฐกิจของเมือง

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. นโยบายการจัดระเบียบเมืองส่งผลกระทบต่อคนจนเมืองบางกลุ่มที่บุกรุกพื้นที่สาธารณะในศูนย์กลางเมือง การผลักดันให้คนกลุ่มนี้ออกจากพื้นที่ รัฐควรกำหนดเป็นกฎหมายและมาตรการในการจัดหาพื้นที่รองรับแห่งใหม่ โดยเป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างรัฐกับตัวแทนของผู้ที่ได้รับผลกระทบ เพื่อสร้างสิทธิที่จะอยู่บนพื้นที่โดยไม่ทำให้พวกเขากลายเป็นผู้บุกรุกบนพื้นที่แห่งใหม่ นอกจากนี้พื้นที่แห่งใหม่ที่ถูกเลือกต้องมีความเชื่อมโยงกับโอกาสทางเศรษฐกิจ เพื่อให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้ต่อไป

2. ควรมีการสำรวจและจำแนกคนในชุมชนออกเป็นกลุ่มตามเงื่อนไขของการพักอาศัยในชุมชนที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มที่ยังพักอาศัยอยู่ในชุมชนแต่ปัจจุบันไม่ได้มีอาชีพเกี่ยวข้องกับกองขยะและต้องการย้ายออกไปอยู่พื้นที่อื่น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ควร

มีระเบียบวิธีปฏิบัติที่ชัดเจนเกี่ยวกับการจัดหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเช่าที่ดินรัฐ หรือการเช่าที่ผ่านระบบสหกรณ์ เพื่อลดจำนวนคนในชุมชนใกล้เคียง และสร้างโอกาสให้คนในชุมชนได้มีสิทธิที่จะอยู่อาศัยในพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมอย่างเท่าเทียม

3. ควรมีกฎหมายสิ่งแวดล้อมเฉพาะสำหรับพื้นที่กองขยะและเตาเผาขยะ เพื่อควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อมไม่ให้ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนใกล้เคียง และลดความเหลื่อมล้ำในสิทธิที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีในเมือง

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. สามารถนำไปเป็นแนวทางการศึกษาเรื่องความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ในมิติอื่น ๆ ของเมือง เช่น ความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับกลุ่มชาติพันธุ์ หรือสามารถนำไปศึกษาเปรียบเทียบความไม่เท่าเทียมเชิงพื้นที่ในเมืองที่ไม่ใช่เมืองศูนย์กลางอย่างกรุงเทพมหานคร ซึ่งอาจทำให้ค้นพบข้อมูลและนำไปสู่ข้อสรุปของการวิจัยที่แตกต่างไปจากสิ่งที่งานวิจัยครั้งนี้กำลังอธิบาย

2. กระบวนการวิจัยและผลการวิจัยในครั้งนี้สามารถนำไปใช้ประโยชน์สำหรับการเรียนการสอนวิชาสังคมวิทยาเมืองและวิชาสังคมวิทยาสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้บัณฑิตสามารถเชื่อมโยงแนวคิดกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในระดับบุคคล พื้นที่ และโครงสร้างของสังคมที่มีความเชื่อมโยงในหลากหลายมิติ ในขณะเดียวกันก็ทำให้บัณฑิตรับรู้ถึงปัญหาของคนที่ขาดโอกาสและทางเลือกในชีวิต เพื่อนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกและความใส่ใจต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

3. การวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรัฐและชุมชนครั้งต่อไป ควรมีคนกลางที่เป็นนักวิชาการเป็นผู้ให้ข้อมูลร่วมด้วย เพื่อให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์ ครบถ้วน และรอบด้านมากยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปีงบประมาณ 2560-61 และข้อมูลจากโครงการความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชนกองขยะ จากการบริหารจัดการขยะของเมืองศูนย์กลาง

เอกสารอ้างอิง

- ณัฐพิ อัครโกวิทวงศ์ และฐิติวัฒน์ นงนุช. (2560). *ปริทัศน์ความรู้เรื่องความเหลื่อมล้ำในเมืองศูนย์กลาง*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ณัฐพิ อัครโกวิทวงศ์ ขวัญพร บุณนาค และณภัส วัฒนภาสและคณะ. (2561). ความเหลื่อมล้ำในเมืองมหานคร: บทปริทรรศน์ความรู้ ในบริบทประเทศไทย. *วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 17(2), 169.
- พระราชบัญญัติการสาธารณสุข (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2550. (2550, 27 มิถุนายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 124 ตอนที่ 28 ก, หน้า 1-5.
- พระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2560. (2560, 15 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 134 ตอนที่ 5 ก, หน้า 1-7.

- พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535. (2535, 4 เมษายน).
ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 109 ตอนที่ 37, หน้า 1-43.
- Bhan, G. and Jana, A. (2015). Reading Spatial Inequality in Urban India. *Economic and Political Weekly*, 50(22), 49-54.
- Flanagan, W. G. (1993). *Contemporary Urban Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Gotham, F.K. (2003). Toward an Understanding of the Spatiality of Urban Poverty: The Urban Poor as Spatial Actors. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3), 723-737.
- Grant, U. (2010). *Spatial Inequality and Urban Poverty Traps*. Retrieved from <https://www.files.ethz.ch/isn/128756/wp326.pdf>
- N, Sridharan. (2011). Spatial Inequality and the Politics of Urban Expansion. *Environment and Urbanization ASIA*, 2(2) 187–204.
- Venable, J.A. (2005). *Spatial Inequality and Development*. Retrieved from <https://researchgate.net/publication/5213315>.